

Haraszi Szabó Péter

A 14. század eleji megye kereskedelem- irányító feladatai és a honor rendszer*

Az Anjou-kori Magyar Királyság megyéinek gazdasági feladataira vonatkozó kutatási eredmények eddig elsősorban a különböző megye-monográfiák, illetve a megyével mint intézménnyel foglalkozó szakmunkák rövidebb fejezetét tették ki, esetleg e munkákban szétszórva helyezkedtek el. Ezek a kötetek a legtöbb esetben a megye jogszolgáltatásával, intézményi felépítésével, közigazgatásával, a megyei szervek történetével foglalkoznak. Szerencsére az utóbbi évtizedekben a gazdasági, illetve az ahhoz kapcsolódó problémákra, mint például a vámok, a harmincad, vagy az útvédelem kérdései, mind fokozottabb figyelem irányul. Jelen munka szintén e feladatokat szeretné tárgyalni. Kutatásunk valamenyny megére kiterjedt, ám az archontológiai adatok vizsgálata rávilágított arra, hogy a megyék egy szűkebb csoportja az uralkodó politikai terveiben is aktívabb szerepet kaphatott. A megye gazdasági feladatainak a honor rendszerben betöltött szerepét igyekszünk bemutatni, mivel úgy tűnik, ezek nem elhanyagolható tényezők I. Károly (Róbert) politikai rendszerében. Ahhoz, hogy ezt bizonyítsuk, látnunk kell, hogy a különféle gazdasági feladatok mennyiben tartoztak a megyék hatáskörébe, elvégzésüket az uralkodó mennyiben bízta rájuk.

A megye gazdasági természetű feladatai igen sokrétűek voltak. Ezekről az 1342-es pécs–szerémi kamarabérleti szerződés kimerítő tájékoztatást nyújt. A megye segítette a kamaraispánok működését a kamarahaszna beszédében, a pénzváltásban, az illegális pénzváltók felkutatásában, az adózók fizetőképességének és kondíciójának feltérképezésében, nem különben hozzájárult a feladatokhoz a kamarákhoz tartozó megyék pénzszükségletének a kamara felé történő jelentésével. Ezen felül részt vállalt az elmaradt adók és bírságok behajtásában, illetve jelentenie kellett, ha valaki a királyi pénzt nem volt hajlandó elfogadni. A szerződés ráadásul világosan kimondja, hogy a kamara külső ügyeiben (például az adószedés) a kamaraispán emberei egy hiteleshelyi ember és egy megyei szolgabíró tanúsága nélkül nem járhatnak el.¹ A pénzügyek terén tehát a megyei hatóság komoly kisegítő funkciókat látott el, noha a korábbi kamarabérleti szerződések nem minden esetben említik a megyei szerepvállalás szükségességét.²

* Ezúton szeretnék köszönetet mondani témavezetőimnek, F. Romhányi Beatrixnek és Draskóczy Istvánnak, amiért jelen munka elkészítése során tudásukkal és tapasztalatukkal támogattak.

¹ DRH: 106–115.

² A megyék adószedésben betöltött szerepére és az adópolitika változásaira: Engel 1990: 37–42.

Ahogy láthattuk, 1342-ben (a korábbi évek szerződéseirez hasonlóan) a pécs–szerémi kamara bérbeadásánál az oklevél nem említi a kamarai intézménynek az utazást és kereskedelmet érintő vámokkal, valamint a harmincadokkal kapcsolatos feladatait.³ A vámok esetében ez könnyen magyarázható. A vámszedésnek ugyanis nem volt központi szerve a középkori Magyarországon, a királyi vámok szedését és kezelését az uralkodó a megyékbe delegált ispánokkal végeztette, akik a vámok jövedelméből is részesültek. Boreczky Elemér szerint ez azért alakulhatott így, mert a vámjövedelem egyike lehetett az uralkodók legrégibb s legáltalánosabb jövedelemforrásainak.⁴ Eckhart Ferenc ugyanakkor a források alapján arra a következtetésre jutott, hogy az Árpád-korban valamilyen szinten a kamaraispánok is beleszólhattak a vámszedésbe, noha a hatáskörök megoszlását homály fedi. Így például a szatmári hospesek vámentessége okán, a király nem csak a szatmári ispánt, de a szatmári kamara ispánját is inti a vonatkozó előírások betartására.⁵ A megyék ez irányú feladatait bizonyítja azonban, hogy éppen az illetéktelen és túlzott mértékű vámszedést megakadályozandó időről időre összeírták a vámhelyeket.⁶

A fennmaradt magyar oklevélanyag kevés támpontot nyújt a tekintetben, hogyan látták el a királyi szervek az utazók és kereskedők védelmét. Ebből a szempontból érdemes szemügyre venni a vámfizetést, mivel a királyi kincstár számára is fontos kereskedelem védelmét minden bizonnyal szintén az uralkodó megyékbe delegált ispánjai, officialisaik és a megyei tisztviselők végezték. Ezt a feladatot azonban elsősorban mint a királyi honorok birtokosai, nem pedig mint valamely országos méltóság viselői látták el.⁷ A felvetett problémák jelentőségét az adja, hogy Anjou királyaink város- és kereskedelem-pártoló tevékenységét jól ismerjük, ám arról, hogy ezt a gyakorlatban hogyan kívánták megvalósítani, eddig kevés szó esett. A fő kérdés tehát, hogy a vám- és kereskedelem-politikába milyen módon folyt bele a megye, és hogy I. Károly honorokkal kapcsolatos elképzeléseihez mennyiben kapcsolódhatott ez a probléma. A kérdés megválaszolásához először a megye kereskedelemhez kötődő feladatait kell megvizsgálnunk, majd ezeket a feladatokat össze kell vetnünk a kiosztott megyék elhelyezkedésével, így következtethetünk I. Károly honorokkal kapcsolatos saját, háttérben meghúzódó, esetleges politikai céljaira.

³ A kamarának egyedül a sóhoz kapcsolódó vám és kereskedelem esetén lehetett joghatósága, amire a szatmári kamarával kapcsolatosan mutatnak adatok. Weisz 2012b: 73–92.

⁴ Boreczky 1905: 47.

⁵ Eckhart 1908: 89.

⁶ Draskóczy 1998: 45–61; Kubinyi 2008: 243.

⁷ Hasonló következtetéseket lehet levonni a *forum liberumok* és a *specialis protectio* kapcsán. Tringli 2010: 1324; Kubinyi 2008: 263; Weisz 2010: 1415.

VÁMOK ÉS ÚTVÉDELEM

Annak felismerése, hogy a királyi vámok kezelése a király közegeit terhelte, a szakirodalom számára nem újdonság. Erről már az Anjou-kort megelőző források is világosan tájékoztatnak. E vámok jelentős része a 14. században valamely királyi várhoz volt csatolva, annak tartozékaként, s így került az adott várat birtokló királyi tisztségviselő kezelésébe. Bár a kisebb regáliák közé tartozó út-, híd- vagy révvámok nagy része a 13. századtól kezdve magánkézbe került, még így is maradt belőlük az uralkodó kezén.⁸ Többek között erre szolgál bizonyásgul az 1336. évi magyar-cseh kereskedelmi egyezmény, de ismerünk több ide vonatkozó 14. századi oklevelet.⁹ A vámok jövedelméből az ispánok 1/3 részt kaptak,¹⁰ míg a 2/3 az uralkodóé volt, aki azt szabadon elidegeníthette. Szedésükben a megyei hatóság tevékenyen részt vett, a vámszedők ugyanis az ispán offiálisai közül kerültek ki.¹¹ A vámok pusztá kezelésén túlmutat azonban egy forrás, amelyik rávilágít a honor birtokosának vámokkal kapcsolatos egyéb feladataira is. Jolsvai Leusták soproni és vasi ispánnak 1339. április 25-én a keddhelyi apát bemutatott korábbi királyi, pápai és ispáni okleveleket, melyek a keddhelyi szerzetesek vámmentes közlekedését garantálják. Ezt Leusták ispán is megerősítette, s betartására intette megyei várnagyait, offiálisait, vámosait, különösen a fülesi és szakonyi vámosokat.¹² Noha az oklevél *ad nostram* tartozónak nevezi ezeket a vámokat, a pontatlan megfogalmazás kétséget ébreszt aziránt, vajon saját tulajdon, vagy a királyi tisztség okán tartoztak Leusták ispánhoz. Szerencsére a nevesített vámhelyek jogállása minden kétséget eloszlat. Szakony a kőszegi uradalom részeként az ispán fennhatósága alá tartozott, ahogy a lékai vár tartozékaként 1373-ig Füles is.¹³ A honorhoz tartozó vámok védelme tehát, akár mint a védelem garantálása szempontjából fontos tényező,¹⁴ akár mint egyszerű jövedelemforrás, a honor birtokosának fontos feladatai közé tartozott. A vámokat nem tekintette saját tulajdonának, jövedelmeit ellenben az uralkodó érdekében folyton igyekezett gyarapítani. Engel Pál szerint a honor birtokosa a vámokkal teljes egészében maga rendelkezett.¹⁵ Ám ezzel kapcsolatban Gönyüi János királyi ajtónállómester két oklevele alapján legalábbis kételyek merültek fel. 1373-ban Fügedi Erik szerint Gönyüi komoly kereskedelmi tárgyalások után rávette a nagyszebenieket, hogy

⁸ Noha az uralkodó eladományozhat birtokokat, a rajtuk található vámokról nem feltétlenül mond le. Eckhart 1908: 95.

⁹ Juck (ed.) 1984: 93–94 (1319. április 9.); AOkl. VIII. 56 (1324. március 8.); Nagy (szerk.) 1889: 144–145 (1339. április 25.); Wenzel (szerk.) 1875: 63–64 (1345).

¹⁰ Gábor 1900: 72–73.

¹¹ Eckhart 1908: 89.

¹² AOkl. XXIII. 107.

¹³ Szakonyra: Csánki 1897: 630. A Léka közelében lévő Fülest Nagy Lajos adományozta el Kani-zsai István zágrábi püspöknek 1373. március 21-én. Nagy (szerk.) 1889: 406–407.

¹⁴ Weisz 2012a: 112.

¹⁵ Engel 1981: 8.

Bécs felé a budai utat használják, amely áthalad a tatái uradalomhoz tartozó bánhidai vámhelyen.¹⁶ Ez a vám az ispáni honorhoz tartozhatott, tekintve, hogy egyszerre adott utasításokat minden vámosának, akár az öröklött birtokain, akár a honorbirtokain teljesítettek szolgálatot.¹⁷ Megkülönböztette tehát egymástól a saját tulajdonában lévő, valamint a királyi tisztség, vagyis a honor által bírt vámokat. Tehette ezt egyrészt azért, hogy az úton haladó szemenieket semmilyen vámmal se zaklassák az alatta szolgáló vámosok, másrészt pedig azért, hogy különbséget tegyen a saját jövedelmei és az uralkodó között. Következésképp a honorból származó jövedelmeket nem teljesen ő élte fel. A másik, 1375. november 12-én kelt oklevél még ennél is tovább ment, amikor a vámhelyek, a vámjövedelmek és a vámszedők tekintetében is különbséget tett a saját öröklött és a királyi tisztség okán bírt vámjai, vámhelyei és vámosai között.¹⁸ Ilyen különbségtételre nem lett volna szükség, ha teljes egészében birtokolja a honorhoz tartozó vámjövedelmeket.¹⁹

A fentiek alapján tehát leszögezhetjük, hogy a vámok a honorhoz tartoztak, s bár a honorbirtokos kezelte, de nem tartotta saját tulajdonának azokat. Jövedelmei származtak ugyan belőlük, de ezekkel kapcsolatban nyilvánvalóan kötelességek is adódtak, melyeket két csoportra lehet osztani. Egyrészt az utakat, a hidakat és a réveket a honorbirtokosnak kellett karbantartania. Ezt példázza I. Károly 1320-as birtokadománya Aba nembéli Compoldus fia Péter fia Gergely részére, aki örökadományba kapta a Heves megyei Fegyverneket, a Búzós éren szedett vámmal együtt, ám az uralkodó az oklevélben kikötötte, hogy cserébe Gergely mester az említett éren köteles jó hidat építeni és azt fenntartani.²⁰ Az eset alapján feltételezhetjük, hogy a királyi birtokok kezelőit ugyanígy terhelte ez a feladat, ahogy például a telepítési munkákban is részt vettek.²¹

Másrészt a kötelességek közé tartozott az úton közlekedő kereskedők és utazók védelme. Erre kiváló példákat láthatunk az alábbiakban részletesen ismertetendő magyar-cseh kereskedelmi szerződésben, illetve a kereskedelmi védlevelekben. A források arra szintén kitérnek, hogy a honor kezelője maga is tisztában volt ezekkel a rá háruló feladatokkal. Hont vármegye ispánja 1338. október 28-án kiadott oklevelében tiltakozik az esztergomi káptalan szebellébi és nemcsényi népeinek azon túlkapása ellen, hogy felakasztottak egy rablót, noha, mint azt az ispán mondja, a rablók, tolvajok és más gonosztevők felett Hont vármegyében a megyei törvényszék joghatósága él, ahogy ez más

¹⁶ Fügedi 1982: 493–494.

¹⁷ „[...] universis tributariis tam in nostris hereditariis, quam in nostris dignitatibus seu honoribus pro tempore nunc constitutis, et in futurum constituendis.” Fügedi 1982: 493–494.

¹⁸ UGDS: II. 438–439.

¹⁹ Engel Pál vizsgálatait a honor jövedelmek megoszlására: Engel 2000: 47–54. A királyi és ispáni jövedelmek megoszlása azonban további kutatásokat igényel.

²⁰ AOkI: V. 328 (1320. július 18.). Hasonló esetekre: Weisz 2012a: 113.

²¹ Engel 1981: 8–9. Némileg eltérő magyarázatát adja a problémának: Fügedi 1982: 492–493.

megyékben is szokás.²² Az ügy ennek ellenére nem az ispán elvárásai szerint alakult, mivel a káptalan bemutatta a IV. Lászlótól kapott korábbi kiváltságait, melyek szerint az esztergomi érsek és a káptalan birtokain élők felett a honti ispán nem bíraskodhat, hanem maguk intézkedhetnek a területükön elfogott rablók ügyében.²³ Így, bár ez esetben az ispán visszakozni kényszerült, az általa hangoztatott jogelv a forrásokból és a korabeli törvényekből is kiolvasható. Mindezek után lássuk, milyen alapon és milyen érvénnyel intézkedhettek a megyei hatóságok az 1340-es évekig.

Hajnik Imre szerint az 1291. évi XXXI. törvénycikk értelmében a megyei bíraskodás nemesekre lopási, rablási és tizedügyekben terjedt ki,²⁴ míg a földesúri joghatóság alatt élők a halálos kimenetelű nagyobb ügyekben szintén a megye alá tartoztak.²⁵ Ez a vérhatalom eleinte a királyt illette meg, aki e jogát a billogosokon keresztül gyakorolta. Később a billogosok először az ispán befolyása alá kerültek,²⁶ s így vérhatalmuk is a megyei hatóság kezébe került, majd a 14. században már a megyei törvényszék bírt a vérhatalommal.²⁷ Az 1298. évi XIII. törvénycikk szerint minden megyébe négy nemest, a szolgabírókat rendelték ki a fosztogatások kivizsgálására.²⁸ A kisebb települések esetében a megyei hatóságok az úgynevezett *tres causae*-t (a gyilkosságot, rablást és lopást) illetően szabaddon intézkedhettek.²⁹ Az 1300 körüli dekrétum pedig kimondja, hogy minden megyében a király által kiválasztott tizenkét nemes, köztük a négy szolgabíró ítélkezhet hatalmaskodási, emberölési, lopási és rablási ügyekben.³⁰ Ez a gyakorlat több oklevélben is dokumentálható.³¹ Az eljárás viszonylag egyszerű volt: ha egy levelesített személyt elfogtak, akkor az illetőt bemutatták az alispán és a szolgabírók előtt, akik, miután megbizonyosodtak róla, hogy valóban a „körözött” személyt fogták el, átadták őt az elfogó személynek, aki végrehajthatta rajta az ítéletet (többnyire az akasztást). Ez volt tehát a bűnügyek elintézésének rendes módja a 14. században.³² A nyilvános bűnözőket ugyanakkor a *generalis congregatio* is elítélhette.³³ Ezt a fórumot a legtöbb esetben a nádor tartotta, ám például Erdélyben a vajda, míg Szlavóniában és a többi bánságban a bánok elnökletével került rájuk sor. A *congregatio generalis*ok közötti időszakokban azonban

²² „[...] quod cum furum, latronum et quorumlibet malefactorum, in praedicto comitatu Hungarici, sicut et in aliis comitatibus iudicatus, suspensiones et quelibet alie puniciones, sedi iudicariae ipsius comitatus pertinere dignoscantur.” MES: III. 326.

²³ MES: II. 234 (1288. április 18.).

²⁴ Hajnik 1899: 82.

²⁵ Fügedi 1986: 197–198.

²⁶ Tringli 2009: 499.

²⁷ Tringli 2009: 502.

²⁸ Gerics 1995: 272.

²⁹ Kubinyi 1972: 197.

³⁰ Béli 2008: 71.

³¹ Piti (szerk.) 2004: 68 (234. sz., 1337. október 11.), 75 (265. sz., 1340. március 6.), 76. (269. sz., 1340. május 20.). UGDS: I. 523–525 (1342. május 8.). AOkl: VI. 156 (1322. január 19.).

³² Tringli 1998: 12.

³³ A kérdésre: Istványi 1939: 50–83; Nyers 1934: 1–75.

a megyei törvényszék maga intézte az ilyen ügyeket, illetve bírta ezeket a jogokat, tekintve, hogy a területén elfogott bűnözők felett a megye ítélte.³⁴

Érdeemes megvizsgálni a városi kiváltságlevelek bíraskodásról szóló formuláit is. Ezekből kitűnik, hogy az uralkodó a városbírók hatalmát kizárólag a városuk határai közötti területre korlátozta. Erről olvashatunk az 1242. évi zágrábi kiváltságlevélben, amelyet I. Károly 1319-ben írt át. Ez kimondta, hogy külföldit és helyi lakost a város határain belül lopás, rablás esetén egyaránt a városbíró ítél meg, illetve, hogy az ott tartózkodó külföldi felett a kiváltságlevél által felsorolt nagyobb bűnesetekben – akár az utcán, akár a piacon, akár egy házban követtek el azokat – szintén a városbíró dönt.³⁵ Néhány passzussal lejjebb pedig arról olvashatunk, hogy a polgárok és a közeli, városhoz tartozó falvak jobbágyai egyaránt a városbíró elé kötelesek állni. Hasonló tartalmú az ország másik részében fekvő Szomolnokbánya kiváltságlevele. Az 1339. február 16-i dokumentum szerint a szomolnoki bíró maga ítélkezhet a kisebb és a nagyobb ügyekben, amelyek a város területén történnek.³⁶ Ez esetben azt látjuk, hogy a király a (vérrel járó) nagyobb bűncselekedetekben is (éppen úgy, ahogyan a lopási, rablási és hatalmaskodási ügyekben) csak a város határáig engedte érvényesülni a bíró hatáskörét, ahogyan az ispán és közegeinek joghatósága is a városon kívül maradt. Ha a város a kisebb és nagyobb horderejű ügyekben is megkapta az intézkedés jogát, akkor a polgárok felett csakis saját bírójuk volt az illetékes közeg, míg a hospes joggal élő települések esetében, a nagyobb ügyekben valamely királyi közeg szintén belefolyt az ügymenetbe. A város határain túl azonban a városbíró nem tudott védelmet nyújtani a polgárainak, így az utakon a király közegei „felügyelték” őket, s jártak el a rajtuk esett sérelmek kapcsán. 1321. február 2-án I. Károly megparancsolta János szlavón bánnak, hogy vizsgálódjon a zágrábi polgárok jogtalan vámszedése ügyében, s ekkor leszögezte, hogy a városok maguk között és magukra nézve alkothatnak rendeleteket, illetve tilalmakat, de azokat nem terjeszthetik ki egyháziak és más, olyan személyek kárára, akik nem tartoznak a polgárok körébe.³⁷ A városi és a megyei hatóságok azonban sokszor működtek együtt, többek között a bűnüldözés területén is. 1351-ben például Wolfurtri Ulrik, Vas, Moson és Sopron vármegye ispánja azzal a hatalommal ruházta fel a soproni városi hatóságot, hogy a fosztogatók, szökevények és más kártevők ügyében az említett megyék erődítéseiben, falvaiban és birtokain a megyei szolgabírák bevonásával, közösen ítélkezhettek, de ha a szolgabírók az együttműködést megtagadták, akkor váro-

³⁴ Lásd Péter fia János ispán és a külső szolnoki szolgabírók esetét 1333-ban: AO: III. 13–14. Nyilvánvaló, hogy amennyiben a szolgabírák teljesítik kötelességüket, akkor Tamás vajdának nem lett volna oka közgyűlés összehívására.

³⁵ „Si vero ex incolis civitatis aliquis, sive extraneus, infra terminos civitatis in furto vel latrocinio deprehensus fuerit, per iudicem civitatis puniatur.” Smičiklas (ed.) 1904–1981: IV. 173.

³⁶ AOkl: XXIII. 53.

³⁷ AOkl: VI. 18. „Licet autem civitates constitutiones, banna sive mulktas[!] inter semet ipsos et per se ipsos observandas constituere possint vel edere eas tamen non possunt extendere in ecclesiarum vel quorumlibet gravamen, qui ex suorum numero concivium non existunt.” Smičiklas (ed.) 1904–1981: IX. 1.

suk törvényei szerint járhattak el a latrokkal szemben.³⁸ Mivel a város határain túl nem adhatott teljesen szabad kezét a polgároknak, ezért rendelte melléjük a szolgabírákat. Bizonyos esetekben, amikor a városi hatóságok és a vármegyei igazgatás együttműködött, mindkét fél tudta, meddig mehet el saját hatáskörén belül. A fennmaradt oklevelek rendelkezéseiből tudjuk rekonstruálni azt, hogy az olyan bűnügyekben, amelyek túlnyúltak a város határain, ki volt illetékes intézkedni. A következőkben egy ilyen esetet szeretnénk bemutatni.

1341. augusztus 2-i oklevelével I. Károly hírül adta, hogy Disznói Gál fia Pál, Zsemberi Egyed fia Péter és Palásti Mihály fiai, János és Miklós, Sipéki Jakab fia Péter és testvérei, valamint Ivánka fia Mihály honti nemesek hűtlenségbe estek, mivel megkárosították a király zólyomi polgárait, áruik elvételével. Miután az említett nemesek féltek megjelenni a színe előtt, a mondott károkért a király, az országa prelátsaival és báróival folytatott tanácskozás után megfosztotta őket birtokaiktól, és azokat Marócsuk mester honti ispánnak adta azzal, hogy a birtokokat vagy bocsássa áruba, vagy a nevezett alperesek rokonai tőle váltsák vissza, s az így befolyt pénzből kárpótolja a zólyomiakat.³⁹ Az ispán teljesítette a rá bízott feladatot. Az év végéig sikerült túladnia Zsember birtokrészein, míg Sipéki Péter birtokait fia, Pál és Boka fia Lukács váltotta meg tőle.⁴⁰ Láthatjuk, hogy a város határain túl, főleg nemesek esetében a város bírója saját hatáskörében nem ítélezhetett, csakis a király, s annak közegei. Az ügghöz hozzá kell még tennünk, hogy 1342. április 7-én az uralkodó már nem csak a zólyomi, hanem Zsemberi Egyed fia Péter esetében a bakabányai polgárok megkárosításáról is beszélt, és a férfit nyilvános rablónak és gonosztevőnek nyilvánította.⁴¹ Az ő birtokait Marócsuk ispán végül Becsei Vesszős mester saskői várnagynak adta el 60 budai márkáért.⁴² Az oklevél ennek körülményeire is kitért. Mivel a király az esztergomi káptalan okleveléből értesült arról, hogy a vásári kikiáltásokon senki sem akarta megvásárolni Zsemberi Péter birtokait, a zólyomi és bakabányai polgároknak kártérítésül kiutaltak 60 budai márkát. Majd a király hozzájárult ahhoz, hogy a földeket udvari lovagja s egyben saskői várnagya, Becsei Vesszős mester vegye meg. Az oklevél arról is szólt, hogy Vesszős mester az ispánnak teljesen megadta az említett összeget, mely kitételre nem lett volna szükség, ha a vásárlásra előbb kerül sor, és a vételárat az ispán csak azután adja át a polgároknak.⁴³ A kárpótlás eljuttatását valószínűleg az ispán intézte, így közvetetten minden bizonnyal szerepe volt a polgárok kármentesítésében.

³⁸ Gábor 1900: 29; Nagy (szerk.) 1889: 223.

³⁹ MNL OL, DL 87121.

⁴⁰ MES: III. 394–395.

⁴¹ MNL OL, DL 87127.

⁴² MNL OL, DL 87127.

⁴³ „[...] sexaginta marcas latorum Vyennensium et florenorum eisdem persolvit [t.i. Marócsuk mester a polgároknak] ob hoc data per nos eidem licencia predictam possessionem dicti Petri filii Egidii pro eisdem sexaginta marcis latorum Vyennensium et florenorum magistro Vezzeus aule nostre militi, castellano de Sasku se dixit perpetuo vendidisse, asserens per ipsum magistrum Vessceus[!] ipsas sexaginta marcas pro dicta possessione similiter in latis

A fenti ügyben az alperesek Hont megyeiek voltak, így az általuk elkövetett bűnök miatt a szokásjog szerint az adott megyében tartoztak az ellenük felhozott vádakra megfelelni, nem beszélve arról, hogy a polgárok védelme arra az ispánra hárult, akinek a vármegyéjén éppen áthaladtak.⁴⁴ Ebben az esetben a királyi oklevél ki is jelentette, hogy Marócsuk ispán *auctoritate per nos sibi data*, vagyis királyi felhatalmazás alapján cselekedett. Ha azonban a honti ispán 1338-as oklevelét is idevesszük, mely szerint a megyei hatóságok a saját területükön a hasonló bűnözőkkel szemben országszerte maguk intézkedhetnek, akkor a király ez ügyben tett kijelentését már nem kizárólag erre az egy esetre érthetjük, hanem akár általános elvnek is vehetjük. Zólyom királyi város volt, ám az imént említett hazai szokásjogot is figyelembe véve, az uralkodó a leghatékonyabban eljáró hatóságot bízhatta meg az ügy kivizsgálásával, mely az ilyen esetekben a vármegye lehetett. Külön érdekes, hogy a honti nemeseket felségárulás vádjával fogták perbe, amit a királyi polgárok megkárosításával vontak magukra. I. Károly valóban komolyan gondolhatta a kincstár számára is igen fontos kereskedők védelmét, amennyiben a rablókat ilyen súlyosan megvádolta.

Egy adott terület királyi tisztségviselőjének tehát a források tanúsága szerint joga és feladata volt, hogy hasonló esetekben uralkodói paranccsal, olykor pedig anélkül intézkedjen. Mindezek fényében azt kell mondanunk, hogy a városbíró hatásköre, legalábbis a 14. században véget ért a város határainál, s azon túl már nem ő, hanem egy másik közeg kötelessége volt a polgárok személyi és vagyónbiztonságának védelme. Erre pedig a legalkalmasabbnak a helyi igazgatás, vagyis a megye hatósága bizonyult. Ugyanakkor arra is találunk érdekes példát, hogy néha a megyei hatóság még városi ügyekbe is beleszólhatott. Drugeth Vilmos szepesi és újvári ispán 1330. augusztus 9-én egy, a lengyel király segítségére induló hadjárat előtt végrendelkezett, és ekkor, többek között arról is megemlékezett, hogy királyi parancsra egykor elfogatta János löcsei *villicust*, illetve, hogy felakasztatta a gölnicbányai bírót, Perengeriust.⁴⁵ Ez utóbbi eset kapcsán az ispán azt is a tudomásunkra hozta, hogy mivel Perengerius beismerte bűnös-ségét a különféle vádpontokban, annak ellenére rászolgált a büntetésére, hogy az ispán valójában haragjában és indulatában akasztatta őt fel.⁴⁶ Vagyis felmerülhet a gyanú, hogy Vilmos mester királyi parancs nélkül hozott ilyen ítéletet, ám ennek ellenére sem kérdőjelezi meg saját illetékességét Perengerius ügyében,⁴⁷ csupán sajnálatát fejezi ki, hogy elvette egy ember életét. Gölnicbánya kiváltságai

Viennensibus[!] et florenis sibi integraliter persolutas exitisset [t.i. Vesszős mester adta meg Marócsuknak], propter reatus noticie maiestatis prefati Petri filii Egidii publici malefactoris et latronis.” MNL OL, DL 87127.

⁴⁴ Hajnik 1899: 82.

⁴⁵ AOkl: XIV. 285–287.

⁴⁶ „Et nota quod Nerengeum, condam iudicem de Gelnuchbanya, ex quadam ira et commotione feci suspendi, licet merito et suis diversis culpis exigentibus, in quibus se culpabilem fore est confessus.” CD: V/3. 509–511.

⁴⁷ Az ügy szankcionálásáról nem maradt fenn irat, így feltehetjük, hogy az uralkodó sem tartotta hatásköre túllépésének Vilmos mester intézkedését.

szerint ugyanakkor a polgárok még vérontással járó esetekben is maguk között ítélezhettek, továbbá a büntetéseket is végrehajthatták, ahogy azt a jog rendje megkövetelte.⁴⁸ Amennyiben Vilmos ispán döntött a bíró felakasztása mellett, akkor annak valami olyan büntetést kellett elkövetnie, amelyik az ország szokásjoga szerint közbűntettnek számított, és azt vagy a városon kívül, vagy esetleg idegen ellen követte el. Ez esetben nem meglepő az intézkedés, ráadásul az akasztás elég gyakori eljárásnak számított a tolvajok és a rablók esetében.⁴⁹

Az utazók és a kereskedők védelme azonban, véleményünk szerint nem pusztán köztiszttség viselése miatt testáltatott a megyei hatóságra, elsősorban az ispánra és officialisaira. Elképzelhető, hogy I. Károly a honorokon keresztül szeretne volna ezt a védelmet hathatósabbá tenni, vagyis ez a kötelezettség az ispáni és/vagy várnagyi honor birtoklása miatt terhelte a király helyi embereit, amint arra a munkánk végén még kitérünk. Ez valószínűleg azért is egyértelműen az ő feladatkörükbe tartozhatott, mivel a királyi kincstár és a királyi kamara érdekeit helyi szinten az ispánok voltak kötelesek védeni.⁵⁰ S noha az ispánok Gábor Gyula szerint az adminisztratív feladatok elvégzését nem vállalhatták magukra,⁵¹ Holub József rámutatott, hogy a 14. század első feléig gyakrabban vettek részt a *sedria* ülésein.⁵² Mindezekén túl az alispán, noha maga sem volt mindig azon megyéből való, ahol a hivatalát viselte, a megyei szolgabírók együttműködésével hathatósan kezelhette ezeket az ügyeket. Hogy erre a források milyen támpontokat nyújtanak, és hogy ez mi módon érvényesült, arra az alábbiakban térünk ki.

A MAGYAR-CSEH KERESKEDELMI EGYEZMÉNY

Talán furcsának tűnhet egyetlen oklevél külön alfejezetben történő tárgyalása, ám ez az oklevél „súlya”, valamint a benne rejlő értékes információk miatt egyaránt szükséges. Az oklevél keltének körülményei jól ismertek, így arra helyűtt nem térnénk ki. A visegrádi királytalálkozót követően, 1336. január 6-án János cseh és Károly magyar király kereskedelmi szerződést kötöttek.⁵³ Az egyezmény magyar részről a német és flandriai, míg cseh részről az észak-itáliai területek felé biztosította a közvetlen közlekedést.⁵⁴ Magyar részről I. Károly kinyilvánította, hogy az oklevél keltéig az út a gonosz emberek csalárdsága és a jogtalan vámok miatt teljesen kihalttá vált, ám feltett szándéka volt annak újbóli megnyitása.

⁴⁸ „[...] ut omnes causas in medio ipsorum et populorum, infra metas eorundem constitutorum emergentes, sanguinis videlicet, furti, et latrocinii iudicare possint, et finem debitum imponere, ut postulat ordo iuris.” Juck (ed.) 1984: 67–68.

⁴⁹ Balogh–Tóth (szerk.) 2010: 220.

⁵⁰ Holub 1917b: 132.

⁵¹ Gábor 1900: 60–61.

⁵² Holub 1917b: 133. Az ispán és az alispán feladatkörére, tevékenységükre, egymáshoz való viszonyukra: Holub 1917a: 181–211.

⁵³ Kristó–Makk (szerk.) 1988: 175–177.

⁵⁴ Hóman 1921: 67.

Részletesen szabályozta, hogy a Brünnből a magyar határra érkező kereskedőknek milyen irányban kellett Buda felé továbbhaladniuk. E szerint az útirány Holics – Sasvár – Jablonica – Bikszárd/Binóc – Nagyszombat – Farkashida – Sempite – Nyárhíd – Udvard – Esztergom – Csaba – Szentjakabfalva – Buda volt. Azt is megszabta, hogy hol és mennyi vámot kellett fizetni, s kikötötte, hogy a szekereket a harmincadhelyek kivételével másutt nem kellett kipakolni. Az oklevél végén egy „jegyzék” található azon személyekről, akiknek a király utasításba adta az utak és az azokon közlekedő kereskedők védelmét. Az elejtett szavak miatt érdemes az egészet idézni:

„Az előbb említett vámhelyeken most és a jövőben is szabadon haladhatnak át. Következésképpen Lack fia: István mesternek, az újvári, berencsi és bolondóci várnagynak, Treutulnak mondott Miklós, pozsonyi ispánnak, a korlátkői és hedrichi várnagynak, továbbá Tót Lőrinc mesternek, a sempitei várnagynak, akik jelenleg tisztségeinket viselik, s azoknak is, akik a jövőben lesznek majd официálisaink és várnagyaink, királyi rendeletünk által igen erős parancsba adjuk, s hasonlóan nektek is, akik az esztergomi érsek úrhoz szoktatok folyamodni, s veletek együtt az egyházak bármely más főpapjának, a nemeseknek s egyéb különféle méltóságú és helyzetű embereknek, akik az említett vámhelyek valamelyikét is őrzik és tartják, ezen oklevelünkkel ugyancsak szigorúan kötelességetekké tesszük, hogy – figyelembe véve a mi kiváló kegyünket és szeretetünket – egyrészt kötelesek vagytok az előbb mondott utakat az említett kereskedők számára szabadon, minden akadálytól mentesen, biztonságosan és békében fenntartani, másrészt magukat a kereskedőket semmiképpen sem lehet zaklatni és zavarni s a nevezett vámhelyeken a vámkiszabás előbbiekben tárgyalt mértékén túlmenően megterhelni és sújtani.”⁵⁵

A szöveg ezen passzusa révén több olyan információ birtokába jutunk, mely segít a rendszer jobb megértésében. Amikor ugyanis a szabad és háborítatlan haladásról beszélt, az említett urak védelmi köteleességét a „következésképp” (*igitur*) szóval vezette fel, vagyis mintegy evidenciaként közölte, hogy a terület fontosabb pontjain a honorral bíró urak voltak kötelesek szavatolni az utazók biztonságát. Ráadásul ez a feladat nem csak személy szerint rájuk, hanem az őket az adott tisztségben követőkre is hárult, vagyis nem egyszeri parancsról, hanem szokásról lehetett szó. Az igazán lényeges elem azonban az a rész, hogy „akik az említett vámhelyek valamelyikét is őrzik és tartják”.⁵⁶ Ebből ugyanis egyértelmű, hogy a vámhelyek védelme már az út újbóli megnyitása előtt ezen urak feladatahoz hozzá tartozott, s ezáltal nyilván az adott helyeken áthaladó kereskedőket

⁵⁵ Kristó–Makk (szerk.) 1988: 176; Wenzel (szerk.) 1874: 343–345. Lackfi István említése azért is külön érdekes számunkra, mert ekkor ő volt a királyi lovászmester, s bár az oklevél csak holicsei, berencsi és bolondóci várnagyságáról beszél, tudjuk, hogy 1336-ban ő volt Nyitra vármegye ispánja is. Engel 1996: I. 159.

⁵⁶ „[...] locum predictorum tributorum aliquem servantibus et habentibus [...]”. Wenzel (szerk.) 1874: 345.

is ellenőrizniük és óvniuk kellett. Nem beszélve arról, hogy a szöveg a királyi vámhelyek őrzéséről és tartásáról, nem pedig azok birtoklásáról szól. Nem elhanyagolható a „mi kiváló kegyünk és szeretetünk”⁵⁷ említése sem, amellyel valószínűleg épp a felsorolt személyek tisztségeire és honorjaira utal, amelyeket a királytól kaptak, s ennek említése világossá teszi, hogy az uralkodó mit várt el tőlük, anélkül, hogy azt külön parancsba adta volna.

Szűk két hónappal a fenti egyezmény megkötése után, február 22-én I. János cseh király garانتálta országában a frankfurti kereskedők védelmét, s leírta, hogy a magyar és a lengyel uralkodók hasonlóan védtek őket áruikkal együtt.⁵⁸ I. Károly pedig május 5-én „országá kedvezőbb és hasznosabb állapota érdekében elrendelte”, hogy különösen a Csehországból jövő kereskedőket senki se merje zaklatni.⁵⁹ A következő lépésre Telegdi Csanád esztergomi érsek közbenjárására került sor, amikor 1337. december 24-én az esztergomi egyházat sikerült rávennie a cseh és a rajnai kereskedők számára kedvezőbb vámtarifa kiállítására.⁶⁰ Arra, hogy a fent említett útvonal mentén ezt a védelmi feladatot a gyakorlatban ténylegesen ellátták, Nagy Lajos idejéből nyerünk bizonyosságot. 1344-ben Köln, Huy és más Rajna-menti városok kereskedőinek Lajos király ugyanazokat a vámkedvezményeket biztosította, amelyeket atyjától 1336-ban a cseh kereskedők kaptak.⁶¹ 1345-ben Semptén és Farkashidán a vámtisztek mégis magasabb vámot követeltek a két német város polgáraitól. Ezért Tót Lőrinc tárnokmester az említett vámszabadalmakat biztosítandó, felszólította semptei és farkashidai vámosait, hogy az illetéket a kiváltságlevél szerint szedjék.⁶² Vagyis a nevezett királyi vámosokat az ekkor a nyitrai honort birtokló Lőrinc tárnokmester sajátjaiként kezelte, amit nyilvánvalóan azért tehetett, mert a honorhoz a vámok felügyelete is hozzátartozott,⁶³ ahogyan azt a szakonyi és füles vámosok és a vasi (valamint soproni) ispán kapcsolatában fentebb már tapasztaltuk. Lőrinc tárnokmester tulajdonképpen az 1336. évi oklevélnek megfelelően járt el, hisz az a vámhelyek védelmét az azokat birtokló honorosok hatáskörébe tartozóként említi. A kereskedelem terén tehát megfigyelhető azon uralkodói akarat, amely a királyi jövedelmek gyarapítását célozta, vagy közvetlenül a vámhelyekből, vagy közvetetten a polgároktól befolyt adók formájában.⁶⁴ Az egyházi vagy magánkézben lévő vámhelyek esetében valószínűleg ugyanilyen tényezőket figyelhetnénk meg, ám

⁵⁷ „[...] nostre amplioris gracie et dileccionis intuitu [...]”. Wenzel (szerk.) 1874: 345.

⁵⁸ Pleidell 1925: 38.

⁵⁹ Wenzel (szerk.) 1874: 345–346.

⁶⁰ Pleidell 1925: 39–41.

⁶¹ Wenzel (szerk.) 1875: 47.

⁶² „[...] suis famulis et tributariis Lucachio et Desew in nostris tributis scilicet in Sempte et Farkashida [...]”. Wenzel (szerk.) 1875: 63–64.

⁶³ Sempte királyi vár várnagya 1328–1348 között Lőrinc tárnokmester volt, míg a Pozsony megyei Farkashida 1419-ben a semptei vár tartozékaként szerepelt. Így az említett vámhelyek az ispáni honorhoz tartoztak, élükön a honorbirtokos familiárisaival. Engel 1996: I. 160; Házi 2000: 282–283.

⁶⁴ Szende 2008: 439; Hóman 1921: 71.

mivel azok vizsgálata nem képezi tanulmányunk tárgyát, e vámhelyek működésének feltárása további elemzést igényel.

AZ ÚT SZABADSÁGA

Az imént megfigyeltékhez hasonló konklúziókat vonhatunk le a kereskedelmi védlevelek vizsgálata kapcsán is. Korszakunkból, a magyar-cseh egyezményt is beleszámítva, összesen öt ilyen jellegű dokumentum maradt fenn. Az első általunk ismert védlevél 1316-ban kelt, s az Itália felől a Zára – Zágráb – Zákány – Kanizsa – Veszprém útvonalon Buda felé érkező kereskedők számára állították ki.⁶⁵ Ebben az uralkodó kikötötte, és garanciát is vállalt arra, hogy a köteles vám, valamint a Száva révén felállított harmincad megfizetése után a kereskedők az országba jövet és onnan távozván szabadon és biztonságosan közlekedhettek.⁶⁶ Ezen az úton is hallunk arról, hogy a védelem valóban létezett, noha csak a vizsgált korszak végén, 1342-ben. Egy igen szerteágazó ügyről van szó, amelybe az ország majd minden fontosabb bírása bekapcsolódott.⁶⁷ Dobrukućai Demeter fia Lőrinc fiait, Pétert és Lőköst egy itáliai kereskedő kifosztása és más kihágásai miatt Mikcs szlavón bán bebörtönöztette és halálra ítélte. Az említett Pétert egy másik tette miatt Nagymartoni Pál országbíró szintén fővesztésre ítélte, továbbá Baranya és Tolna megyék nemessége tanúsította a királynak, hogy nevezettek útonálló tolvajok és rablók. Hasonló eredményre jutott az előbb János, majd Vilmos nádor vezetésével ülésező Hont megyei *generalis congregatio* is, mivel Péter és Lőkös ezt a területet is feldúlták, és többeket borzalmasan megkínoztak. Mindezek ellenére az uralkodó végül megkegyelmezett a vádlottaknak, persze nem ingyen, birtokaik tekintélyes részét ugyanis – köztük két Litva nevű várat – át kellett adniuk. Ez az eset abból a szempontból rendhagyó, hogy nem egy hazai város kereskedőjéről volt szó. Zágráb kiváltságaiban azonban szerepelt, hogy a megkárosított polgárt annak a területnek az ura köteles kárpótolni, ahol a károkozás történt,⁶⁸ s azt is tudjuk, hogy – mint azt az 1316-i oklevél tanúsítja – a szlavón bán kötelessége volt az itáliai kereskedőket megvédeni, míg azok el nem hagyták a felügyeletére bízott területet. Amint láthattuk, ez esetben ugyan a bűnözőket több bünténnel is vádolták, Mikcs bán számára a jogalapot az intézkedésre az itáliai kereskedő (valószínűleg Szlavóniában történt) kifosztása jelentette.

Hasonló a megfogalmazása a velenceieknek szóló 1318-as védlevélnek is. Ebben az uralkodó azzal a sommás kijelentéssel szól az út védelméről, hogy „[a] kölcsönös érintkezés és az utazás biztonsága mindkét részről nyilvánvaló

⁶⁵ Wenzel (szerk.) 1874: 207.

⁶⁶ „[...] venientes cum rebus et mercimoniis, debitis tributis solutis [...] ac soluto tricesimo sub nostro castro [...] libere et secure procedatis in eundo et redeundo, etiam cum personis vestris, fide nostra regia mediante.” Wenzel (szerk.) 1874: 207.

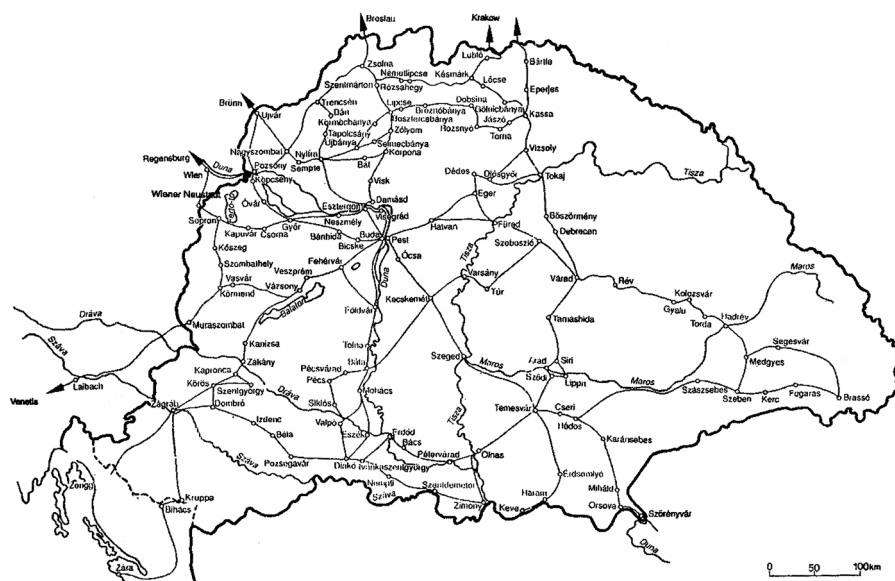
⁶⁷ AOkl: XXVI. 116–117 (1342. március 17.).

⁶⁸ Tkalčić (ed.) 1889–1905: I. 15.

legyen”.⁶⁹ Ugyanebben az évben I. Károly a bécsiek számára is kiállított egy hasonló védlevelet, amelyben szintén a köteles vám megfizetéséhez köti a szabad és biztonságos közlekedést, és egyúttal különleges védelmébe veszi a bécsi kereskedőket.⁷⁰ Az ötödik ilyen jellegű irat a fentebb már említett 1336. évi dokumentum, amely kifejezetten a cseh kereskedők részére biztosítja a zavar-talan és indokolatlan vámszedéstől mentes közlekedést. Bár ebben külön nem említik a különleges királyi védelmet, ez azonban a néhány hónappal korábbi magyar-cseh megegyezésben *de facto* már szerepelt.

1. térkép

A fontosabb kereskedelmi utak a Magyar Királyságban a 13–14. században

Forrás: Szende 2011: 185.

Mielőtt rátérnénk arra, mit is takar ez a különleges uralkodói védelem, rövi-den szeretnénk felvázolni az Ausztria felé irányuló kereskedelem buktatóit, ame-lyek végül a holiczi és a lengyel út, illetve a *via latinorum* szerepének növekedésé-hez vezettek. (1. térkép) A problémák fő forrását Bécs árumegállító, avagy lerakati jogának 1312-es megerősítése jelentette.⁷¹ Károly és unokatestvérei viszonyában ugyan ezt követően is akadtak békésebb időszakok, például az említett védlevél kiállításakor vagy Komárom 1317-es ostromakor, amikor Frigyes római király

⁶⁹ „[...] mutua conversatio et securitas itineris utrinque pateat.” Wenzel (szerk.) 1874: 211.

⁷⁰ CD: VIII/2. 154–155.

⁷¹ A probléma új szempontú megközelítésére: Skorka 2012a.

Károly oldalán harcolt.⁷² A magyar uralkodó lehetőségeihez mérten hol diplomáciai, hol katonai eszközökkel próbálta meg kiküszöbölni a viszály okait. Ezekkel a próbálkozásokkal azonban 1324-ben felhagyott, amikor a nyugati irányú kereskedelem végállomásának (legalábbis egy időre) Sopront tette meg, s a magyar kereskedők számára megtiltotta, hogy Ausztriába menjenek, az osztrákoknak pedig, hogy a Magyarországon birtokolt földjeiken dolgozzanak (elsősorban szőlőt műveljenek), vagy az azokból származó hasznot behajtsák.⁷³ A fő problémát az jelentette, hogy az osztrák hercegek I. Károly kifejezett kérése ellenére sem engedték át területeiken a magyar kereskedőket Csehország és Lengyelország, valamint a délnémet területek felé, mivel a bécsi és bécsújhelyi szőlőtermesztőket igyekeztek védeni a magyar bor konkurenciájával szemben. Ellenlépésként a király olyan lerakati jogot biztosított Sopronnak, amelyik csak a Magyarországról Ausztriába menő kereskedőkre terjedt ki.⁷⁴ Weisz Boglárka szerint ezzel nem csak a magyar kereskedők Ausztrián át Csehország felé történő kereskedelmét igyekezett meggátolni, hanem egy határhoz közeli lerakat létrehozásával Sopront is vonzóvá kívánta tenni a bécsiek és bécsújhelyiek számára, akiknek Magyarországra jövetelét nem tiltotta meg.⁷⁵ Mindemellett 1338. január 13-án I. Károly utasította a pozsonyi, vasi, soproni, nyitrai tisztségviselőit és más határszéli ispánjait, valamint Pozsony városát, hogy jogtalanul se a soproniakat ne vámoltassák boruk szállítása közben, se azon lengyel, cseh vagy más magyar kereskedőket, akik soproni bort szállítanak.⁷⁶ Ennek következtében a soproni kereskedők eljutottak áruikkal (elsősorban a borral) a lengyel, illetve a holicai útra, ám a fáradságos út és a megnövekedett távolság miatti magasabb szállítási költségek igen érzékenyen érinthették a várost. Hiszen számukra sokkal gazdaságosabb lett volna a szomszédos osztrák területeken keresztül exportálni. A később trónra lépő Nagy Lajos valószínűleg ezt felismerve oldotta fel az osztrák hercegek elleni kereskedelmi zárlatot. Következésképpen amennyit használt I. Károly intézkedése Sopronnak, legalább annyit ártott is. 1324-ben ráadásul súlyos szankciókat foganatosított azokkal szemben, akik nem tartották be a fenti intézkedését. Mindez bizonyítja, hogy I. Károly milyen fontos szerepet szánt Sopronnak a kereskedelmi terveiben.⁷⁷ Ezek a fejlemények Moson és Pozsony háttérbe szorulására is magyarázatot adhatnak. A nyugati főút Mosonon és Pozsonyon veze-

⁷² Frigyes ugyanis 1317. október 8-án a Komárom előtti táborból intézett levelet az akkor az ő fennhatósága alatt lévő pozsonyiakhoz. AOKl: IV. 222.

⁷³ Házi (szerk.) 1921: 41–42.

⁷⁴ Weisz 2012a: 60.

⁷⁵ Weisz 2012a: 59. Mindezek mellett felveti, hogy a soproni lerakati jogot a győrit váltotta ki. Így tehát elmondhatjuk, hogy az utóbbi elszorításáért szintén a soproni lerakati jog, közvetve pedig a király gazdaságpolitikája volt a felelős. Weisz 2012a: 58. Mindez viszont megerősíti azt a feltételezést, hogy a Duna mentén haladó nyugati főút jelentősége a 14. század első felében csökkent.

⁷⁶ Házi (szerk.) 1921: 70–72.

⁷⁷ „[...] suis mercimoniis in civitate Soproniensi depositis forum et commutationes in eadem civitate et non alias facere teneantur, si qui autem mercatorum regni nostri cum suis mercimoniis transierint civitatem Soproniensem in terram Austriæ, rerum et bonorum suorum damna patiantur.” (1324. december 10.) Házi (szerk.) 1921: 41–42.

tett ugyan keresztül, a 14. század elején azonban az itteni kereskedelmi forgalom nagyságrendekkel kisebb lehetett, mint akár az Árpád-korban, akár a későbbiekben, Nagy Lajos idején.⁷⁸ Pozsony városa és a vármegye csak 1323-ban került vissza a Magyar Királysághoz, ám feltűnő, hogy a területet I. Károly ezt követően sem rendelte valamelyik országbárá alá. Uralkodása alatt különálló ispáni honor maradt (bár ilyen minőségében az egyik legjelentősebb), ami szemben állt az Árpád-kori és a Károly utáni időszakok tendenciáival, amikor Pozsony gyakran került országnagyok kezelésébe.⁷⁹ Hasonló helyzet figyelhető meg Moson esetében is. Figyelemreméltó, hogy az uralkodó legalábbis 1323 után Mosont és Pozsonyt elkerülve próbálta meg a külkereskedelmet fejleszteni, és e területektől délre, illetve északra fejtett ki aktívabb gazdaságpolitikát.⁸⁰ Weisz Boglárka véleménye szerint ráadásul I. Károly kereskedelem-politikáját nem elsősorban a magyar kereskedők exportjának, hanem a külföldiek importjának, illetve a hazai áruk általuk történő kivitelének a támogatása jellemezte.⁸¹

A jogi támogatás gyakorlati megvalósításához szolgáltat információkat a különleges védelem intézménye. Az eddig feltárt, *specialis protectio*hoz köthető oklevelek száma I. Károly uralkodása minket érdeklő időszakában ötvenegy, s ezeknek döntő többsége (negyvennégy eset) a legtöbbször „másodállásként”⁸² szereplő vármegyéből való. Sok köztük a kereskedelmi tartalmú dokumentum, emellett azonban előfordulnak egyházakat érintőek is.⁸³ Azt azonban a tartalmuk alapján nehéz eldönteni, hogy melyik tisztviselőnek kellett gondoskodnia a védelemről. Akad köztük ugyanis olyan eset, amikor a királyné Bakonybél védelmével Tamás erdélyi vajdát bízta meg.⁸⁴ Ezen oklevelek vizsgálata a védelem alá vett személyekre, a települések jogállására és elhelyezkedésére, illetve a kereskedelmi vagy más finansziális kérdésekre (például birtoktelepítésre, vásárok védelmére) vonatkozó tartalmuk miatt fontos.

⁷⁸ Pleidell 1925: 35.

⁷⁹ A Pozsony számára ekkor ismételten megerősített kiváltságlevelében az uralkodó biztosította a háborítatlan és szabad kereskedést, míg 1318-as védlevelében a bécsieknek ígért zavartalan haladást áruikkal szárazon és vízen. Skorka 2012b: 303.

⁸⁰ Mindezt talán az Ausztriához fűződő feszült viszonya magyarázhatja. A bécsi út I. Károly alatti mesterséges elszorvasztása kapcsán ezt már Szende Katalin is lehetséges oknak vélte (Szende 2004: 36). Ez a politika pedig nagyban gátolta Pozsony nyugati kereskedelmi kapcsolatait. Bár 1336-ban engedélyezte a pozsonyi kereskedőknek, hogy Bécsből és Ausztriából árut hozzanak be, ki azonban nem vihettek semmit (Pleidell 1925: 36). Egyértelmű a párhuzam a soproni lerakati jog szintén egyirányú érvényesítésével.

⁸¹ Weisz 2012a: 59.

⁸² A „másodállás” az országos vagy udvari tisztviselők által viselt ispáni tisztség. A kifejezés Fügedi Eriknél jelenik meg. Fügedi 1986: 247.

⁸³ UGDs: I. 301–302, 321–322, 412, 419–420; CD: VIII/2. 53–56, 154–155, 328–336, VIII/3. 487, VIII/4. 165–166, VIII/6. 167–168; HO: II. 33, 36, 37, 41–42, 46, III. 83–84, 102, 140; AOkl: V. 133, 302, VI. 201, 246; AOkl: IX. 80, 121, 187, X. 77, XIII. 160, XIV. 51, 209, XVII. 12, XXIII. 83, 97–98, XXIV. 74–75, 281, 319, XXV. 37, 240; AO: I. 604, II. 219–220, 386–387, 549–550, III. 53, 569–570, 584–585, IV. 125–126; MES: III. 80; Nagy (szerk.) 1889: 105–106; Knausz 1875: 251; Wertner 1911: 136; MNL OL, DL 62695, DL 62696.

⁸⁴ AOkl: XVII. 222 (1333. november 22.).

A különleges védelem kérdése már korábban megjelent a szakirodalomban, jobb megvilágításba helyezve a problémát. Kubinyi András a *forum liberum*mal hozta összefüggésbe, és a vásár nyilvánosságával valamint az oda tartók királyi védelmével kapcsolatos elemeket tartotta lényegesnek. Tringli István 2010-es tanulmányában azt hangsúlyozta, hogy bár a védelem a vásárosókra irányult, őket nem a rablók vagy útonállók, hanem a törvénytelen lefoglalások ellen óvta.⁸⁵ Az ilyen jellegű védelmek konkrét személyeknek, testületeknek vagy csoportoknak szóltak, s ha tőlük vásárra menet illetéktelen vámokat akartak szedni, erre hivatkozva tudták azokat – jó esetben – elkerülni. Tringli többnyire 15. századi, illetve néhány 14. század második felére vonatkozó adatot említett. Ezt az időintervallumot az alábbiakban megkíséreljük kitágítani.

A források világosan beszámolnak róla, hogy a védelem mely személyeknek vagy csoportoknak szólt.⁸⁶ Az illusztrációként hozott kései példa nyomán az is jól látszik, hogy egy jogtalan vámszedés milyen nagy károkat okozhatott. Egy 1341. július 26-ra datált oklevél ugyanis arról tudósít, hogy Ite fia János, a Sáros vármegyei Kapronca birtokosa azzal kereste fel I. Károly királyt, hogy tolvajok, útonállók és jogtalan vámszedők tevékenysége miatt a birtoka már többször elnéptelenedett. Az uralkodó felhívta az ország főpapjainak, báróinak, nemesinek és várnagyainak figyelmét, hogy a továbbiakban ne zaklassák a János mester birtokán élőket, nehogy ezért még egyszer hozzá kelljen fordulnia.⁸⁷ A szövegből egyértelmű, hogy kik miatt kellett a védelemről szóló okiratot kiállítani: a tolvajok, az útonállók és a jogtalan vámszedők miatt. Vagyis azok ellen kellett így védekezni, akik a kereskedelmet akarták megcsapolni, s akik ellen a megyei hatóságoknak is joguk volt fellépni. Ugyanakkor az eset kapcsán azt is leszögezhetjük, hogy a középkorban a „hatóságok” feladata nem a mai értelemben vett megelőzés, hanem legtöbb esetben inkább az „utólagos jogorvoslat” lehetett.

A különleges védelemről szóló oklevelek kiadásának körülményei sarkallhatták I. Károlyt a magyar-cseh kereskedelmi egyezmény megkötésének indoklására is, hiszen abban a király ezekről a tényezőkről azt írta, hogy „az országos közút [...] a háborús és békétlen idők óta gonosztevő emberek csalárdságai s jogtalan vámkivetések következtében jóformán mindeddig és egészen mostanáig elhagyott volt”.⁸⁸ Nyilvánvaló, hogy az országút védelmezőiül állított urakról szóló – fentebb idézett – részben a védelemre vonatkozó kötelezettség szintén

⁸⁵ Tringli 2010: 1324.

⁸⁶ A magánszemélyekre (például özvegyekre, árvákra) az ország fő gyámjaként terjedt ki a király védelme (Hajnik 1899: 43), míg az egyházakra főkegyúrként, az utazókra és kereskedőkre pedig a közrend legfőbb őréként, az állami erőszak-monopólium legfőbb birtokosaként. Az uralkodó ezt a hatalmát delegálta a helyi tisztségviselőinek, s ezért fordultak a helyi közegekhez az érintett személyek vagy testületek.

⁸⁷ AOkl. XXV. 240.

⁸⁸ Kristó–Makk (szerk.) 1988: 175. „[...] a temporibus guerosis et impaccatis propter maleficorum hominum insidias et indebitas exactiones tributorum fere hactenus et usque modo disueta fuisset.” Wenzel (szerk.) 1874: 343.

a tolvajok, útonállók és a jogtalan vámkivetők ellen irányult.⁸⁹ Egy szepesi adat ugyanakkor arra utalhat, hogy ez a feladat nem feltétlenül volt királyi parancshoz kötve, vagyis a rendszer része lehetett. 1318. november 26-án, Budán a király, a szepesi prépost kérésére oltalmába vette a prépost almási (Szepesalmás) birtokán a mondott oklevéllel engedélyezett szerdai vásárt.⁹⁰ Ugyanezen év december 12-én szintén a prépost kérésére a megye ispánja, Fülöp mester Szentmártonról (Szepeshely) keltezve átírta a király oklevelét, és kimondta, hogy a kereskedők áruikkal szabadon jöhetnek és távozhatnak Almásról, valamint hogy az ő különleges védelmét élvezik.⁹¹ Egy nappal később, egy teljesen más ügyben a király Temesváron adott ki oklevelet,⁹² vagyis gyakorlatilag kizárható, hogy előző nap Fülöp mester szóban kapott volna tőle parancsot a védelemre.⁹³ Így valószínűleg saját hatáskörében, eredeti feladataival összhangban járt el, amikor a védelmet megerősítette. Ráadásul a prépost tette, vagyis, hogy I. Károly után Fülöp mesterhez fordult, szintén azt a benyomást kelti, mintha ezzel a feladatkörrel nem csak a király és „beosztottja”, hanem mások is tisztában lettek volna. E jogkör bizonyítását szolgálta István vasi és soproni ispán 1331-es oklevele is. Ebben az ispán kijelenti, hogy a soproni polgárok kérésére, valamint a korábbi uralkodók és különösen I. Károly soproniak részére kiállított okleveleit tekintve (főleg azt, amelyik a soproniak Sárvíz és Rába folyók közötti vámmentességéről szól), utasította szabadságuk megőrzése érdekében a mondott területek vámszedőit és a területen vámmal bíró nemeseket, hogy a polgároktól vámokot ne szedjenek.⁹⁴ Ebben az ügyben a király nem küldött külön parancsot az ispánnak, így pusztán a polgárok kérése az, ami István mestert a diploma kiállítására sarkallta, tehát tisztában lehetett a rá háruló feladatokkal.

A szepesalmási eset kapcsán meg kell még emlékeznünk a *forum liberum*ról is, mivel ez nagyban összefügg a védelmi kötelezettséggel. Ez a *forum* ugyanis azt a vásártípust jelentette, amely fölött az ispán joghatósága megszűnt, a vásározók különleges védelmét pedig a király garantálta. Az ilyen vásáradománynál az uralkodó kikötötte, hogy az más vásár sérelme nélkül tartassék. A *forum liberum*on ráadásul minden ember szabad volt, vagyis a vásár ideje alatt kizárólag a vásáron elkövetett bűntett miatt lehetett bárkit is elfogni.⁹⁵ Már a 13. századi források is utalnak arra, hogy az állam mégsem esett el a teljes vásári jövedelemtől. Ezt példázza Győr esete, ahol a *forum liberum* jövedelme a városkasszába folyt be, szemben a szombati vásár jövedelmével, ami fölött továbbra is az ispán rendelkezett.⁹⁶ Azt azonban meg kell említenünk, hogy a 14. századtól a vásárengedélyek csak

⁸⁹ Az út korábbi elnéptelenítéséből valószínűleg ők is kivették a részüket, a beháborús idők pusztításain túl is. Skorka 2012a: 11.

⁹⁰ AOkl: V. 127.

⁹¹ AOkl: V. 133.

⁹² AOkl: V. 134.

⁹³ Spekner 2010: 147–148.

⁹⁴ AOkl: XV. 40–41.

⁹⁵ Weisz 2010: 1415.

⁹⁶ Fügedi 1981: 244.

*forum liberum*ról tesznek említést, így feltehető, hogy a vásárokon az ispánok joghatósága valóban elég csekély lehetett.⁹⁷ A *forum liberum*-engedélyek többek között külön tartalmazták a vásárra érkezők és onnan távozók királyi védelmét. E kitételekre Weisz Boglárka szerint azért volt szükség, mert a kereskedők a védelmet a vám megfizetésével nyerhették volna el, a *forum liberum* vámmentessége okán azonban erre automatikusan nem számíthattak, ezért kellett külön kiemelni, hogy védelmüket az uralkodó biztosítja.⁹⁸ A szepesalmási esetre visszatérve, ott I. Károly *forum liberum* tartását engedélyezte, így Fülöp ispánnak parancs nélkül is tudnia kellett, hogy a vásárolók védelme ezentúl az ő hatáskörébe tartozik. Összességében tehát elmondhatjuk, hogy ha a király különleges védelmébe vett egy vásárt, vagy egy személyt, és erről a helyi emberét tudósította, akkor nem kellett külön parancsba adnia az ispánjának, hogy hasonlóképpen cselekedjen, mivel ő anélkül is tisztában volt a kötelességével.

A továbbiakban érdemes megvizsgálnunk, hogy Európa más területein milyen megoldások születtek a kereskedők védelmére. A kor délnémet gyakorlatában például a kereskedők mellé kirendelt emberekkel biztosították az utat. Firenzében többek között a Bolognába vezető út biztonságossá tétele jelentett komoly problémát, mivel a környéket sakkban tartó nemesek, az Ubaldiniek folyton megsarcolták az arra közlekedőket. Emiatt a firenzeiek a bolognai út mentén erősített helységeket, úgynevezett *castellá*kat emeltek, az első ilyen 1306-ban, de a legfontosabb utak mentén a későbbiekben még további hat épült fel.⁹⁹ Savoya hercegei a 14. században hasonló védművekkel zárták el az Alpok déli hágóit.

Mindez magyar viszonylatban például Szarvkö 1340-es,¹⁰⁰ illetve Dunajec 1313–1322 közötti építésével mutat hasonlóságot,¹⁰¹ de az 1316-os, velenceieknek szóló oltalomlevélben említett Zágráb melletti Szomszédvár esete szintén párhuzamba állítható ezzel.¹⁰² Míg Szarvkőt a magyar-osztrák határ védelmére, Kismarton közelében királyi parancsra emelte Lackfi István lovászmester, addig Dunajecet királyi engedéllyel Drugeth Vilmos a Dunajec völgyének ellenőrzésére építette. Szarvkő királyi várként már ekkor az ispáni honorhoz tartozott Sopronban, Szomszédvár pedig a szlavón báni honorhoz Zágráb megyében, Dunajec azonban csak Vilmos mester halála után került a szepesi ispánok ellenőrzése alá, igaz, csak 1347-ig tartozott oda.¹⁰³

Hasonló megállapításokat tett Szűcs Jenő a tatárjárás utáni várépítések kapcsán. Az új várak szerinte kettős funkciót láttak el, egyrészt védelmit, másrészt stratégiai. Ugyanakkor Szűcs észrevett egy számunkra is lényeges tényezőt, mégpedig azt, hogy a várak többsége valamely szabad vendégtelepes község vagy falu-

⁹⁷ Weisz 2010: 1416.

⁹⁸ Weisz 2007: 877.

⁹⁹ Spufford 2007: 216.

¹⁰⁰ Engel 1996: 422.

¹⁰¹ Fügedi 1977: 128.

¹⁰² Prister (szerk.) 1998.

¹⁰³ Engel 1996: I. 306 (Dunajec), 422 (Szarvkő), 434 (Szomszédvár).

csoport mellé épült, és ebben ő valamilyen „területi-funkcionális” összefüggést látott.¹⁰⁴ Weisz Boglárka szerint ugyanakkor IV. Béla vámpolitikáját kettős cél határozta meg: egyrészt lefölnözni a külkereskedelem hasznát, másrészt a belső vámok háttérbe szorításával tehermentesíteni a belkereskedelmet.¹⁰⁵

A kereskedelem védelmére további európai példákat is fel tudunk sorolni. Dél-Itáliában a normann időkől kezdve a helyi tisztségviselők kiváltságának számított, hogy bizonyos vámokat a saját maguk számára szedjenek be, cserébe azonban a kereskedők és utazók mellé fegyveres kíséretet kellett adniuk. Ettől a kiváltságuktól 1323-ban Róbert király fosztotta meg őket, mivel nem teljesítették a kötelességüket.¹⁰⁶ Firenze példája ez esetben is tanulságos. A város, abból a megfontolásból, hogy a belső vámok csak a helyi urak vagyonát növelik, és a központi hatalom bevételeit nem igazán gyarapítják, kiengedte a kezéből azokat, a vámhivatalait pedig a határ mellé állította.¹⁰⁷ Ezt a rendszert csakhamar délnémet területeken is átvették, ami elsősorban Nürnberg esetében figyelhető meg.¹⁰⁸ Az említett példák nem azt a célt szolgálták, hogy magyar átvételüket bizonyítsuk, hanem inkább azt, hogy egy Nyugat-Európában ismert gyakorlat magyarországi jelenlétére hívjuk fel a figyelmet. Az alapelgondolás mindenütt ugyanaz lehetett: a kincstár jövedelmeit a leghatékonyabb módon, s a lehető legtöbb biztonsági intézkedéssel növelni. A belső vámokról a hangsúly a Magyar Királyságban is a külső vámrendszerre helyeződött át,¹⁰⁹ s az utak és hidak karbantartásának kötelessége a vámszedés jogával is összefüggött.¹¹⁰

I. KÁROLY HONORPOLITIKÁJA ÉS A MEGYÉK KERESKELEMVÉDELMI SZEREPE

A középkori magyar megye kereskedelmi feladatainak taglalása után tekintsük át, hogy a honorral kapcsolatos megfigyeléseink mennyiben egészítik ki a fenti képet, s milyen következtetéseket vonhatunk le I. Károly honorokkal kapcsolatos politikájából. Mivel Engel Pál archontológiája új távlatokat nyitott az intézménytörténeti kutatások számára, az ő eredményeit felhasználva és a kutatást az 1313–1342 közötti időszakra szűkítve kíséreltük meg feltérképezni a királyi politika már említett szeletét. E szűkítést az 1300-as évek zavaros belső viszonyai tették indokolttá, továbbá az, hogy I. Károly uralkodása ezen időszakában a tisztségek betöltése

¹⁰⁴ Szűcs 2002: 72.

¹⁰⁵ Weisz 2007: 913.

¹⁰⁶ Spufford 2007: 219.

¹⁰⁷ Spufford 2007: 224.

¹⁰⁸ Spufford 2007: 225.

¹⁰⁹ Weisz Boglárka kutatásai nyomán tudjuk, hogy a harmincadvám már az Árpád-korban is funkcionált, mint a külföldről behozott árukra kivetett külkereskedelmi érték vám, de nem határvám volt. Vagyis a belső vámok tekintetében az átrendeződés már a 13. század elején elkezdődött. Weisz 2012a: 275.

¹¹⁰ Gárdonyi 1908: 8.

nem feltétlenül a király személyes döntéseit tükrözték. Az 1313-as kezdő évszám mindemellett jelképes, ugyanis az uralkodó ekkor nevezte ki egyik első, tisztségét a haláláig viselő belső emberét, Hermány nembéli Lampertet országbíróvá.

Bár jelen kutatás valamennyi megyére kiterjedt, az archontológiai adatok áttekintése után feltűnt, hogy I. Károly uralkodása idején bizonyos területek gyakrabban kerültek az országbárok kezelésébe. Hasonló jelenség ugyan már a korábbi évszázadban is megfigyelhető volt,¹¹¹ érdeklődésünket mégis felkeltette ez a tény. Ezért egy szempontrendszer felállításával megkíséreltük kiszűrni azokat a területeket, amelyek nagy valószínűséggel kívül estek ezen a rendszeren. Az archontológiai adatok mentén két szempontot találtunk. Az első szerint egy vármegyének legalább három, nem feltétlenül egymás utáni periódusban kellett valamely országbárok honorjaként szerepelnie. Itt elsősorban az számított döntő tényezőnek, hogy három vagy annál többszöri kiosztás viszonylag ritkán fordult elő, és a vármegyék egy szűkebb csoportját érintette. A következő szempont pedig az volt, hogy egy területnek legalább tíz évig kellett valamely országos vagy udvari méltóságviselő kezelésében lennie. Természetesen itt sem feltétlenül egyhuzamban, megszakításra ez esetben is sor kerülhetett. Az elsőhöz hasonló indokok merültek fel itt is, jelesül, hogy tíz vagy annál több évre kevesebb vármegye került az országnagyok kezelésébe, ráadásul egy hosszabb időtartamú megbízás esetén az ügyintézés is hatékonyabb lehetett.

Az adatok kiértékelése után kirajzolódott, hogy a tíz évnél rövidebb ideig és a három alkalomnál kevesebbszer kiosztott vármegyék a határtól távolabb fekszenek, míg a fenti kritériumoknak megfelelő területek a határ, illetve a királyság határa felé futó, nagyobb utak mentén találhatók (*2. térkép*). Következésképpen azt mondhatjuk, hogy valamilyen okból az uralkodó bizonyos vármegyéket szívesebben adott át honorként fő tisztségviselőinek. Arra azonban mindenképpen fel kell hívnunk a figyelmet, hogy a középkorban számos más területhez hasonlóan ez esetben sem lehet teljesen következetes királyi politikáról beszélni.

Néhány, a fenti kritériumoknak ugyan megfelelő megye mégsem illik a felállított „rendszerbe”. Ezek Fejér, Csanád, Szolnok és Arad megyék.¹¹² Csanád esetében figyelemre méltó, hogy a terület addig tartozott országos jelentőségű báróhoz, míg Hermány nembéli Lampert országbíró 1324-ben meg nem halt,¹¹³ másrészt az évszám érdekes módon párhuzamba állítható azzal, hogy I. Károly 1323-ban tette át a székhelyét Temesvárról Visegrádra. Csanád 1313-tól volt Lampert mester kezelésében, s talán nem járunk messze a valóságtól, ha azt állítjuk, hogy ez összefügg a király által a korai időszakban birtokolt területek kiterjedésével. Fejér megye kapcsán a kérdés további vizsgálatokat igényelne.¹¹⁴ Szolnok és Arad ugyanakkor intézményesen kapcsolódott az erdélyi vajdához, előbbi már a 13. század óta, így az, hogy a vajda kezébe kerültek, egyáltalán nem

¹¹¹ Nógrády 1995: 157–194.

¹¹² Engel 1996: I. 97 (Arad), 122 (Csanád), 127 (Fejér), 200 (Szolnok).

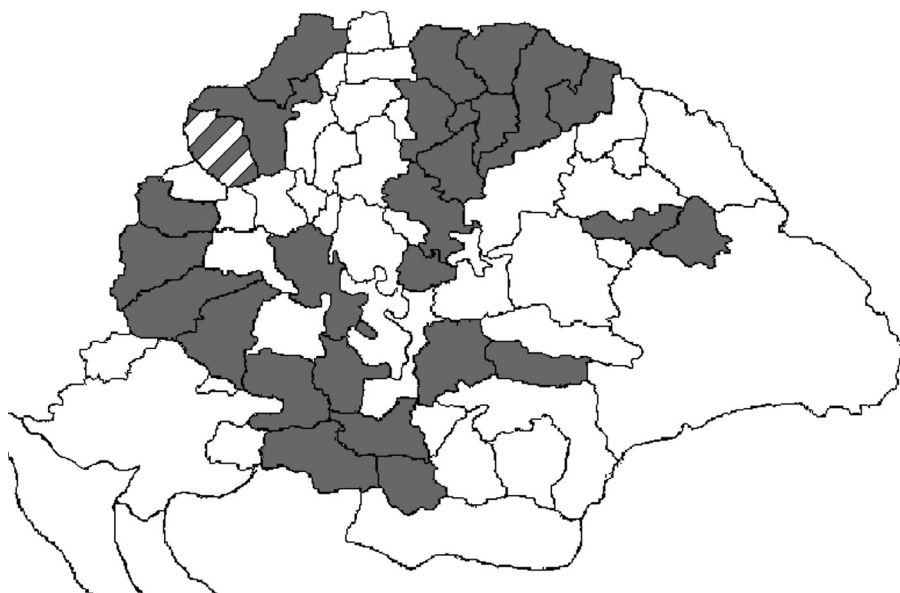
¹¹³ Lampert mester működésére: Bertényi 1976: 62–65; Tóth 2003.

¹¹⁴ Fejér megyére: Engel 1996: I. 127.

meglepő.¹¹⁵ Erdély és Szlavónia ebben a tekintetben mindenesetre külön kutatást érdemelne. Annak a ténynek, hogy az erdélyi megyék élére a vajda, a szlavóniai megyék élére pedig a szlavón bán nevezte ki az ispánokat saját familiárisai közül, I. Károly uralkodói politikája szempontjából nincs különösebb jelentősége, itt inkább az egész terület élén álló személy kiléte utalhat a királyi politikában bekövetkezett változásokra. E területeken a bonyolult kapcsolati rendszer miatt lenne érdemes különálló kutatásokat végezni, noha, mint láttuk, innen is felbukkannak a jelen vizsgálódással egybevágó adatok. Mindent egybevéve azonban az érintett területek térképen való elhelyezkedése azt mutatja, hogy a legtöbbször kiosztott országbárai honorok a határ és a határra futó nagyobb utak mentén feküdtek. Mi lehetett ennek az oka, mi lehetett a közös ezekben a területekben, s mi különböztette meg őket a többitől?

2. térkép

*A honor rendszerben legtöbbször kiosztott megyék*¹¹⁶

Az egyik lehetséges magyarázatot a század eleji tartományúri területek vizsgálatában kereshetjük. Hiszen amennyiben a király hatékonyabban kívánta kormányozni a korábban problémás területeket, akkor adta volna magát a lehetőség, hogy azok a feltétlen hívei kezére kerüljenek. Ilyen megközelítésből azonban az

¹¹⁵ Szolnok 1262 óta tartozik a vajdai méltósághoz (Zsoldos 2011a: 209). Arad viszont a marosi sóút miatt lehetett ilyen szempontból fontos.

¹¹⁶ A sávozott Pozsony megye besorolása a rendszer szempontjából nem teljesen problémamentes.

egyezés csak részleges. Bizonyos területek esetében az átfedés egyértelmű, akadnak azonban olyan korábbi „tartományok”, amelyeket a király sohasem kapcsolt valamelyik tisztségviselőjéhez. Ezek közé tartozott például Moson, Árva vagy Pozsony megye.¹¹⁷ A Borsák területei is csak darabokban és nagy hiátusokkal kerültek I. Károly alatt honorként a méltóság viselőihez,¹¹⁸ ahogyan a Kőszegiei és Csák Máté, illetve kisebb részben az Abák területeivel kapcsolatban is hasonló következtetéseket vonhatunk le.¹¹⁹ Ezekből a példákból leszűrhető, hogy a tartományurak által birtokolt területek és a legtöbbször honorként kiosztott megyék között megfigyelhető bizonyos kontinuitás. Ez pedig a honor Engel Pál által hangsúlyozott hatalmi szempontú kiosztását erősíti.

A források, illetve a megyék elhelyezkedésének vizsgálata alapján azonban felmerül egy másik, lehetséges magyarázat is, mely szorosabban kapcsolódik a fentiekben tárgyaltakhoz. Először is feltűnő, hogy a 14. század első feléből eddig ismert városi kiváltságleveleink 77%-a az érintett megyékre koncentrálódik.¹²⁰ Az ispáni honorok vizsgálata során pedig azt tapasztalhatjuk, hogy a királyi várak több mint a fele szintén e megyékben található.¹²¹ Ráadásul a különleges védelemről szóló (fennmaradt) oklevelek közel 90%-a szintén ezekről a területekről ismert. A megyék gazdasági ügyintézésével kapcsolatos feladatai, valamint az iménti adatok összevetése arra utal, hogy a honorok ilyen szisztémában történő elhelyezkedése nem csupán hatalmi célokat szolgált. A király katonai vállalkozásaival a honorok kiosztási mechanizmusát nem lehetett összhangba hozni,¹²² ugyanakkor a területi elhelyezkedés, a gazdasági kapcsolatok kiépítése, a városfejlesztés egyaránt arra utalnak, hogy ez az intézmény gazdaságilag, elsősorban a kereskedelem terén jelentékeny volt. A magyar-cseh kereskedelmi

¹¹⁷ Engel 1996: I. 99 (Árva), 155 (Moson), 166 (Pozsony).

¹¹⁸ Zsoldos Attila azonban nemrég rámutatott arra, hogy Borsa nembeli Tamás fainak „tartománya” nagyjából egybeesik azzal a területtel, amelyre Debreceni Dózsát kiküldték királyi bírónak. Ugyanakkor, bár Dózsai bihari ispán is volt, a Borsák területei ritkán képezték valamely országbíró honorját. Ispánként pedig Dózsai sohasem felügyelte egyszerre a teljes egykori Borsa tartományt. Zsoldos 2011b: 55; Engel 1996: I. 112 (Bihar), 183 (Szabolcs), 187–188 (Szatmár), 217 (Ugocsa), 146 (Kraszna), 108 (Békés), 239 (Zaránd).

¹¹⁹ Kristó 1983: 241–268; Zsoldos 2012: 577–585.

¹²⁰ CD: V/2. 345, VIII/1. 438–439, VIII/2. 73–76, 514–517, VIII/4. 439, 441–442, 443–445, 666–667, VIII/7. 126–127, 229, XI/7. 762–763; Iványi 1931: I. 12–13; Szentpétery–Borsa (szerk.) 1961–1987: II/2–3. 386–387, II/4. 55; Jakab 1870: 31–34, 41–42; UGDS: I. 322–323, 346, 373, 395–396, 437–438; Házi (szerk.) 1921: 26–28, 37–39, 49–50, 52–53, 59–60; Juck (ed.) 1984: 88–90, 93–96, 97–99, 102–104, 110–111, 118–120, 125, 128–129, 130–134; AOkl: V. 161, 298, 334, VI. 70–71, VII. 14, 19, 157–158, 316, VIII. 33, 288, 292, 304, XII. 116, 158–159, 179, 253, XIII. 131–132, 167, 242, XIV. 141, 334, XIX. 236–237, 298, XX. 347; Tkálcić (ed.) 1889–1905: I. 94–95, 105, 108–109, 140, 142–143, 443–444; Thalóczy–Horváth 1912: 29, 32; AO: II. 86–87, 527–528; Érszegi 1978: 204–205; HO: V. 110–111, VI. 42 (Körmend 1328-ban átirrt kiváltságainak eredetije); Smičiklas (ed.) 1904–1981: IX. 418–419, X. 105–106; Balogh et al (szerk.) 2000: 22–27; Szentpétery (szerk.) 1923–1943: I/2. 217–218 (Petrina, Jasztrebarszka, Szamobor 1333-ban átirrt kiváltságainak eredetije); MNL OL, DL 24671, DL 24671, DL 24671, DL 2824; MNL OL, DF 268707, DF 285681.

¹²¹ Engel 1996: I. 261–496.

¹²² Wertner 1905: 420–451; Kristó 1988: 9–65.

egyezmény, a kereskedelmi védlevelek konkrétan is kimondják, hogy a várnagyok, az ispánok védelmi kötelessége a kereskedők felé nagyobb súllyal esett a latba, mint amennyire ezt a szakirodalom eddig hangsúlyozta. Többek között Hont megye fentebb tárgyalt 1338-as oklevele is jól mutatja a megye hatáskörét ezekben az ügyekben. Ráadásul, ahogyan azt láthattuk, arra is találhatunk példákat, hogy a fő útvonalak mentén a védlevelek védelmi kötelezettségének eleget tettek. A különleges védelem és a vásárosok védelme szintén ezt az aspektust jelzik. A kereskedelem fejlesztése a királyi bevételek növelése szempontjából is nagyon fontosnak bizonyult. Ehhez az uralkodó a biztos támogatást és mai szóval élve, a „karhatalmat” a királyi honorok kezelőitől és azok beosztottaitól várta. További kutatásokat igényel azonban az a kérdés, hogy ez a királyi akarat mennyiben volt I. Károly sajátja, s mennyire jellemezte magát a kort. Erre azonban csak akkor tudunk majd megnyugtatóan válaszolni, ha a honor összes, feltehetően Árpád-kori előzménye, az I. (Nagy) Lajos-kori teljes kifejlődése, valamint Zsigmond-kori elhalásának folyamata tisztázottá válik.

* * *

Összegzésként mindenesetre elmondhatjuk, hogy a fentiek alapján I. Károly korában a honornak két rétegét különböztethetjük meg. A rendszer alapját az jelentette, hogy a központi hatalom a megbízható embereit kiküldte a megyékbe, hogy ott az uralkodó érdekeit védjék, az ő képében biztosítsák a zavartalan életet, és megakadályozzák a század eleji polgárháborúk kiújulását. Ehhez kapcsolható I. Károly feltehetően személyes elképzelése, amely mintegy az alapokra építkezve kívánta felhasználni a rendszert saját további céljaira, vagyis a potenciális adóalanyok, és rajtuk keresztül a kincstár bevételeit is nagyban gyarapító (távolsági) kereskedők védelmére. Jelen írásunkban ennek a rendszernek a körvonalait igyekeztük felvázolni, részletesebb elemzéséhez azonban még további alapos kutatásokra van szükség.

FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (MNL OL)

A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa (DF–DL)

<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a101129htm?v=pdf&a=start> (Utolsó letöltés: 2012. szeptember 16.)

AO = Nagy Imre (szerk.) 1878–1920: *Anjoukori Okmánytár*. I–VII. Budapest.

AOKl = Almási Tibor – et al. (szerk.) 1990–2007: *Anjou-kori Oklevéltár*. I–XXVI. Budapest–Szeged.

- CD = Fejér, Georgius (ed.) 1829–1844: *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I–XI. Budae.
- DRH = Döry, Franciscus – Bónis, Georgius – Bácskai Vera (ed.) 1976: *Decreta Regni Hungariae Gesetze und Verordnungen Ungarns, 1301–1457*. (Publikationen des Ungarischen Staatsarchivs. II. Quellenpublikationen.) Budapest.
- HO = Nagy Imre – et al. (szerk.) 1865–1891: *Hazai Okmánytár*. I–VIII. Győr.
- MES = Dedek, Ludovicus Crescens – et al. (ed.) 1874–1999: *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*. I–IV. Strigonii.
- UGDS = Zimmermann, Franz – Werner, Carl (ed.) 1892–1937: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. I–IV. Hermannstadt.
- Balogh István – Érszegi Géza – Henzsel Ágota (szerk.) 2000: *Középkori oklevelek a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei levéltárban. 1300–1525*. Nyíregyháza.
- Házi Jenő (szerk.) 1921: *Sopron szabad királyi város története*. I. rész 1. kötet. *Oklevelek 1162–1406-ig*. Sopron.
- Iványi Béla 1931: *Eperjes szabad királyi város levéltára*. I–II. Szeged.
- Jakab Elek 1870: *Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez*. I. Buda.
- Juck, Ľubomir (ed.) 1984: *Výsady miest a mestech na Slovensku I. 1238–1350*. Bratislava.
- Knauz Nándor 1875: Okmány kalászkok. *Magyar Történelmi Tár* (8.) 20. 243–275.
- Kristó Gyula – Makk Ferenc (szerk.) 1988: *Károly Róbert emlékezete*. Budapest.
- Piti Ferenc (szerk.) 2004: *Szabolcs megye hatóságának oklevelei*. I. Szeged–Nyíregyháza.
- Nagy Imre (szerk.) 1889: *Sopron vármegye története. Oklevéltár. I. kötet: 1156–1411*. Sopron.
- Smičiklas, Tadija (ed.) 1904–1981: *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. I–XVII. Zagrabiae.
- Szentpétery Imre – Borsa Iván (szerk.) 1961–1987: *Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. II/2–4. Budapest.
- Szentpétery Imre (szerk.) 1923–1943: *Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. I/1–II/1. Budapest.
- Thallóczy Lajos – Horváth Sándor 1912: *Alsó-szlavóniai Okmánytár (Dubicza, Szana, Orbász vármegyék) 1244–1710*. Budapest.
- Tkalčić, Johannes Baptista (ed.) 1889–1905: *Monumenta Historica Liberae Regia Civitatis Zagrabiae Metropolis Regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*. I–XI. Zagrabiae.
- Wenzel Gusztáv (szerk.) 1874: *Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból I*. Budapest.
- Wenzel Gusztáv (szerk.) 1875: *Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból II*. Budapest.
- Wertner Mór 1911: Kiadatlan oklevelek. Új sorozat: hatodik közlemény. *Történelmi Tár* (12.) 1. 127–150.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Balogh Ágnes – Tóth Mihály (szerk.) 2010: *Magyar büntetőjog: általános rész*. Budapest.
- Béli Gábor 2008: *A nemesek négy bírása. A szolgabírók működésének első korszaka, 1268–1351*. Budapest–Pécs.
- Bertényi Iván 1976: *Az országbírói intézmény története a XIV. században*. Budapest.
- Boreczky Elemér 1905: *A királyi tárnokmester hivatala 1405-ig*. Budapest.
- Csánki Dezső 1897: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*. III. Budapest.
- Draskóczy István 1998: Sáros megye vámhelyei a 14. században. In: Csukovits Enikő (szerk.): *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére*. Budapest, 45–61.
- Eckhart Ferenc 1908: *A királyi adózás története Magyarországon 1323-ig*. Arad.
- Engel Pál 1981: A honor. (A magyarországi feudális birtokformák kérdéséhez). *Történelmi Szemle* (25.) 1. 1–20.
- Engel Pál 1990: A 14. századi magyar pénztörténet néhány kérdése. *Századok* (124.) 1. 25–93.
- Engel Pál 1996: *Magyarország világi archontológia 1301–1457*. I–II. Budapest.
- Engel Pál 2000: A vasi várispánság a XIV. században. *Vasi Szemle* (54.) 1. 47–54.
- Érszegi Géza 1978: Középkor. In: Horváth Ferenc (szerk.): *Sárvár monográfiája*. Szombathely, 77–239.
- Fügedi Erik 1977: *Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon*. Budapest.
- Fügedi Erik 1981: Középkori magyar városprivilegiumok. In: Fügedi Erik: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek*. Budapest, 238 – 311.
- Fügedi Erik 1982: Királyi tisztség vagy hűbér? *Történelmi Szemle* (25.) 3. 483–509.
- Fügedi Erik 1986: *Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon*. Budapest.
- Gábor Gyula 1900: *A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt*. Budapest.
- Gárdonyi Albert 1908: *Felső-Magyarország kereskedelmi útjai a középkorban*. Budapest.
- Gerics József 1995: Árpád-kori jogi intézmények és terminológia törvényhozásunk egyik keltezetlen emlékében. In: Gerics József: *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*. Budapest, 248–274.
- Hajnik Imre 1899: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád-, és a Vegyes-házi királyok alatt*. Budapest.
- Holub József 1917a: A főispán és alispán viszonyának jogi természete. In: *Emlékkönyv Fejérfataky László életének hatvanadik, történetírói működésének negyvenedik, szeminaryumi vezetőtanárságának harmincadik évfordulója ünnepére*. Budapest, 181–211.
- Holub József 1917b: *Zala megye története a középkorban*. Budapest.
- Hóman Bálint 1921: *A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában*. Budapest.
- Házi Jenő 2000: *Pozsony vármegye középkori földrajza*. Pozsony.
- Istványi Géza 1939: A generalis congregatio. Első közlemény. *Levéltári Közlemények* (17.) 1. 50–83.
- Kristó Gyula 1983: A Kőszegiek kiskirálysága. In: Kristó Gyula: *Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest, 241–268.
- Kristó Gyula 1988: *Az Anjou-kor háborúi*. Budapest.

- Kubinyi, András 1972: Der ungarische König und seiner Städte im 14. und am Beginn des 15. Jahrhunderts. In: Rausch, Wilhelm (ed.): *Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhunderts Entwicklungen und Funktionen*. Linz, 193–220.
- Kubinyi András 2008: Belkereskedelem a késő középkori Magyarországon. In: Kubinyi András – Laszlovszky József – Szabó Péter (szerk.): *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon. Gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*. Budapest, 229–251.
- Pleidell Ambrus 1925: *A nyugatra irányuló magyar külkereskedelem a középkorban*. Budapest.
- Nógrády Árpád 1995: „Magistratus et comitatus tenentibus”. II. András kormányzati rendszerének kérdéséhez. *Századok* (129.) 1. 157–195.
- Nyers Lajos 1934: *A nádor bírói és oklevéladó működése a XIV. században (1307–1386)*. Kecskemét.
- Prister, Lada (szerk.) 1998: *Szomszédvár, avagy egy befejezetlen történet egy várról. Kiállítási katalógus (Horvát Történeti Múzeum)*. Zágráb. http://jupiter.elte.hu/forr_munkak.php (Utolsó letöltés: 2012. december 19.)
- Skorka Renáta 2012a: A bécsi lerakat Magyarországra vezető kiskapui. *Történelmi Szemle* (54.) 1. 1–16.
- Skorka Renáta 2012b: Pozsony a bécsi közvetítőkereskedelem árnyékában. In: Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András (szerk.): *Tiszteletkör. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapja alkalmából*. Budapest, 301–311.
- Spekner Enikő 2010: *Buda királyi székhellyé alakulása a 13–14. században*. (Ph.D. disszertáció) Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest.
- Spufford, Peter 2007: *Hatalom és haszon. Kereskedők a középkori Európában*. Budapest.
- Szende Katalin 2004: *Oththon a városban: Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen*. Budapest.
- Szende Katalin 2008: Városi gazdálkodás a középkori Magyarországon. In: Kubinyi András – Laszlovszky József – Szabó Péter (szerk.): *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon. Gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*. Budapest, 413–446.
- Szende Katalin 2011: Towns Along the Way. Changing Patterns of Long-Distance Trade and the Urban Network of Medieval Hungary. In: Budak, Neven – Houben, Hubert (ed.): *Towns and Communication. Communication Between Towns. Proceedings of the Meetings of the International Commission for the History of Towns*. Zagreb, 161–226.
- Szücs Jenő 2002: *Az utolsó Árpádok*. Budapest.
- Tóth Ildikó 2003: Adalékok Hermány nembéli Lampert országbírói működéséhez. In: Weisz Boglárka (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok. A III. medievisztikai PhD konferencia*. Szeged, 181–192.
- Tringli István 1998: Jagelló-kori levelesítő jegyzék Zalából. *Levéltári Közlemények* (69.) 1–2. 3–31.
- Tringli István 2009: Megyék a középkori Magyarországon. In: Neumann Tibor – Rácz György (szerk.): *Honoris Causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Budapest, 487–519.
- Tringli István 2010: Vásártér és vásári szabadság a középkori Magyarországon. *Századok* (144.) 6. 1291–1345.
- Weisz Boglárka 2007: Vásártartás az Árpád-korban. *Századok* (141.) 4. 879–942.

- Weisz Boglárka 2010: Vásárok a középkorban. *Századok* (144.) 6. 1397–1454.
- Weisz Boglárka 2012a: *Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban*. Budapest.
- Weisz Boglárka 2012b: A szatmári kamara története a 14. század közepéig. In.: Szabó Sarolta – C. Tóth Norbert (szerk.): *Az ecsedi Báthoriak a XV–XVI. században*. (Báthori István Múzeum Kiadványai 34.) Nyírbátor, 73 – 92.
- Wertner Mór 1905: Magyar hadjáratok a XIV. században. *Századok* (39.) 5. 420 – 451.
- Zsoldos Attila 2011a: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. Budapest.
- Zsoldos Attila 2011b: Debrecen, mint igazgatási központ a 14. század elején. In: Bárány Attila – Papp Klára – Szálkai Tamás (szerk.): *Debrecen város 650 éves. Várostörténeti tanulmányok*. Debrecen.
- Zsoldos Attila 2012: A Drugetek és a „hét vármegye”. In: Bagi Dániel – Fedeles Tamás – Kiss Gergely (szerk.): *Köztes Európa vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére*. Budapest, 577–585.